

ПРЕОБРАЖЕНИЯТА НА СЛАВЯНСКИЯ ПЕРФЕКТ

С. Иванчев

Главната промяна, която настъпва в славянския перфект, за да се преобразува той в претерит, е промната, настъпила в значението на еловото причастие от несвършен вид, което, докато перфектът е бил противопоставен на аорист -- имперфект, е имало аористен характер /образувано от аористната основа/, постепенно обаче изключителността на аористното му значение е била загубена и то е започнало да се отличава с двузначност: аористна и имперфектна /комплексност : некомплексност, свършеност : несвършеност/. Само така перфектът е могъл да замести и измести напълно претериталната видова опозиция аорист : имперфект.

перфектът в старобългарския език

пѣсалъ/напѣсалъ Іесѣмъ

пѣсалъ/напѣсалъ Іесѣи

пѣсалъ/напѣсалъ Іесѣть

пѣсали/напѣсали Іесѣмъ

пѣсали/напѣсали Іесѣте

пѣсали/напѣсали сѣтъ

пѣсала/напѣсала Іесѣѣ

пѣсала/напѣсала Іесѣта

пѣсала/напѣсала Іесѣте

В българския език обаче всички стари темпорални категории са били запазени и при тях са настъпили промени в семантично-функционалната им оценка. Поради обстоятелството, че в недрата на перфекта се е зародила една особена семантика -- преизказната /в основата си несвидетелствена/ и за нуждите на преизказването самият перфект е бил преустроен и морфологически /наред със старото аористно елово причастие се е появило и ново имперфектно елово причастие/, другата традиционна наративна система аорист : имперфект се е преосмислила от общонаративна в свидетелски наративна. Тя с други думи е започнала да се употребява само за разказване на лично преживени събития.

И така в днешния български език претериталната видова ка-

тегория аорист : имперфект е маркирана с диференциалния белег лична преживяност, свидетелственост на събитията, изразявани с нея. Срещу тази категория в съвременния български език има три претеритални морфологични категории, които изразяват не-свидетелственост: перфект, преизказно наклонение и умозаклучително наклонение /според всички съществуващи досега граматика/.

Перфект

<u>писал/написал</u> съм	<u>писали/написали</u> сме
<u>писал/написал</u> си	<u>писали/написали</u> сте
<u>писал/написал</u> е	<u>писали/написали</u> са

Конклузив

<u>писал-пишел/написал-напишел</u> съм	<u>писали-пишели/написали-напишели</u> сме
<u>писал-пишел/написал-напишел</u> си	<u>писали-пишели/написали-напишели</u> сте
<u>писал-пишел/написал-напишел</u> е	<u>писали-пишели/написали-напишели</u> са

Имперцептив

<u>писал-пишел/написал-напишел</u> съм	<u>писали-пишели/написали-напишели</u> сме
<u>писал-пишел/написал-напишел</u> си	<u>писали-пишели/написали-напишели</u> сте
<u>писал-пишел/написал-напишел</u>	<u>писали-пишели/написали-напишели</u>

При несвидетелския наратив, следователно, се обединяват три съществуващи досега по отделно морфологически категории и тяхно естествено ядро би трябвало да представлява в семантично-функционално отношение т. н. преизказно наклонение /имперцептив/, чрез което може абсолютно сигурно да се преизкаже всеки разказ, издържан в аорист : имперфект /не говоря тук за възможностите на имперцептива в другите темпорални планове/. На аористните действия тук съответствуват форми, образувани от аористното елово причастие /писал, написал/, на имперфектните действия -- формите, образувани от имперфектното причастие /пишел, напишел/.

В семантично-функционално отношение тази морфологична структура ни позволява да разказваме или собствено да преизказ-

ваме събития от миналото, на които не сме били свидетели и за които само някой ни е разказвал. Ето защо претериталните преизказни форми трябва да се разглеждат като опозит или още по-добре като огледално отражение на аориста : имперфекта. Явно е, че двата члена на тази опозиция представят еквиполентна опозиция.

Тази категория -- имперцептивът -- в същност семантично-функционално съответствува в значителна степен на севернославянския претерит, развила се на същата основа /на перфекта/, и ако в българския език не беше запазен като свидетелски наратив аорист : имперфект, тя би съвпаднала в семантично-функционално отношение напълно с него. Между северно-славянския претерит и българското преизказно наклонение съществува обаче и следната морфо-семантико-функционална разлика. Както видяхме по-горе, в севернославянския претерит участва традиционното, наследено от най-стари времена аористно причастие от несвършен вид, но то за нуждите на разказа се е разцепило във видово отношение, като според контекста в свързан разказ може да изразява аористни или имперфектни действия.

Срещу това в българския език за нуждите на видовата диференциация на действията при разказ са на лице две причастия: старинното аористно и новопоявилото се имперфектно елово причастие. При превръщането следователно на стария перфект в претерит настъпва морфо-семантико-функционална промяна, засягаща старото елово причастие, което първоначално се е отличавало само с перфектна /аористна/ семантика, а при оформянето на българското преизказно наклонение към старото елово аористно елово причастие, което си е запазило първоначалната перфектна семантика, се е добавило ново имперфектно елово причастие с имперфектна семантика.

Руските форми писал и читал в такъв случай на български език ще бъдат превеждани на български език с по четири евент. две различни форми:

Руски: Вчера он писал письмо. Вчера он целый день читал

книгу. Когато брат вошел в комнату, тот читал книгу. Когато брат вошел в комнату, тот писал писъмо.

Български: Вчера той писа писмо. Вчера той пишеше писмо. Вчера той писал писмо. Вчера той пишел писмо. Когато брат ми влезе в стаята, онзи пишеше писмо. Когато брат ми влязъл в стаята, онзи пишел писмо. Когато брат ми влезе в стаята, онзи четеше книга. Когато брат ми влязъл в стаята, онзи четял писмо.

От преизказното твърде малко се отличава т.н. умозаклучително наклонение /конклузивът/, формите на което по минимален начин се отклоняват от формите на преизказното наклонение /при конклузивното парадигмата е пълна, не се наблюдава изпускане на спомагателния глагол в 3 ед. и мн., задължително за формите на преизказното наклонение/. Двете форми дълго време не са били разграничавани, а наличието или отсъствието на спомагателен глагол в 3 ед. и мн. е било обяснявано по различен начин. Досега въпросът за конклузива е бил засяган в българската граматична литература само периферно /това се отнася дори до Академичната граматика/. Мястото, което му се е отделяло до сега, не съответствува на неговото значение в съвременния български език и на неговата честота. Конклузивът има обширна сфера на употреба: от същински конклузивен /умозаклучителен/ разказ при възстановяване на дадено събитие по оставени следи, при разследване на едно съшествие например, на което не сме били свидетели, до събития, на които поради отдалечеността им във времето, ние не сме могли да присъствуваме, но които сме приели -- от косвен опит или от литературата -- че са истинни и в които следователно в ни най-малка степен не се съмняваме, че са станали; при всякакъв вид исторически разкази в учебници; при вестникарски информации за събития, случили се далече от нас и друга подобна литература.

Третата морфологична категория на несвидетелския наратив, разглеждана от граматиките като самостоятелна категория, е перфектът или с български термин минало неопределено време. За

значение то и употребата на перфекта е създадена цяла литература. Най-прегледно и изчерпателно значението на перфекта е представено у Маслов, който го дели в същност на статален и акционален перфект /Маслов, Андрейчин, Академична граматика/¹.

Но както обединяваме аориста и имперфекта в единно морфо-семантико-функционално цяло и говорим за единна темпорално-видова категория /единна дори и във формално отношение/, също така бихме могли да обединим традиционно приежданата като отделна граматическа категория перфекта с конклузива /за който се споменава обикновено недиференцирано във връзка с перфекта и преизказното наклонение/ в единна морфо-семантико-функционална категория, която в пълния си вид функционира като конклузив, а само част от нея /включваща само аористното елово причастие/ - като традиционен перфект, който в семантико-функционално отношение, както е отдавна известно се покрива и конкурира с аориста. Така перфектът, който по самата си природа има конклузивно значение, трябва да се разглежда само като частен случай от употребата на конклузива /на една част от формите му/.

Целесъобразно е също така двата реда форми -- конклузивни /включващи и перфекта/ и преизказни -- между които има минимална разлика, да се разглеждат като единен морфо-семантико-функционален комплекс. Основание за това ми дава обстоятелството, че между тях има и ги обединява значително морфо-семантико-функционално единство при подчертан семантичен компонент "несвидетелственост" /преизказност от една страна и умозаклучителна разказност от друга и незначителна морфо-семантико-функционална разлика: присъствието в едни и отсъствието в други случаи на местоимението за 3 ед. и мн.

Има основание да се смята, че в своето развитие старият перфект е претърпял аналогична еволюция в българския език, както в северните славянски езици. В своето развитие в претерит той е загубил също както на север личното местоимение за 3 ед. и мн. /в източните славянски езици това е станало във всички лица на двете числа/. Вместо като претерит обаче старият български и общославянски перфект е започнал да се употре-

быва с преобладаващо значение на преизказност при запазване на свидетелското време аорист : имперфект. Едва по-късно за нуждите на семантично-функционалното нюансиране при умозаключителен разказ /разбиран доста широко/ личното местоимение за 3 ед. и мн. е било възстановено, като по такъв начин е бил възстановен с едновременно му разширение и старият перфект и така в крайна сметка в рамките на преустройства български перфект са се очертали два морфологични варианта, разграничени и семантично-функционално.

Че при конклузивната употреба на тези форми /включваща и перфекта/ местоимението за 3 ед. и мн. е било възстановено по-късно, личи от съответните форми на възвратните глаголи, при които се наблюдава явна морфологическа аномалия:

/за/смял-/за/смеел съм се   /за/смели-/за/смеели сме се
/за/смял-/за/смеел си се   /за/смели-/за/смеели сте се
/за/смял-/за/смеел се е   /за/смели-/за/смеели са се

В 3 ед. редът на възвратната частица и спомагателния глагол се е нарушил, като на първо място е възвратната частица и едва след нея идва -- явно добавена по-късно -- формата на спомагателния глагол. Така е било явно и в 3 мн. /за което има примери в диалектите/, но там звуковият състав на формите /са-се/ е позволил да с се възстанови старата им последователност, още повече, че 3 мн. е несравнено по-рядка форма от 3 ед.

И така в съвременния български език би могло да се приеме съществуването на единен морфо-семантико-функционален комплекс несвидетелски претеритален наратив, в който да бъдат обединени две морфологически категории: имперцептив /преизказан претерит или преизказно минало време/ и конклузив /умозаключителен претерит или умозаключително минало време/ при пълното изключване на приемания до сега за самостоятелна категория перфект, чието самостоятелно съществуване в българския език трябва да се смята анахронизъм, тъй като той фактически и формално и семантич-

но-функционално се включва в общите рамки на конклузива. На този комплекс ще се противопостави простият претерит -- простото минало време /аорист : имперфект/.

Примечание

1. Ю.С. Маслов. Грамматика болгарского языка. М., 1982; Л. Андрейчин. Към характеристиката на перфекта /минало неопределено време/ в българския език. Помогало по българска морфология /под редакцията на П. Пашов и Р. Ницолова/. София, 1976 /Вж. и Езикови изследвания в чест на акад. Ст. Младенов. София, 1957, с. 57--64/; Грамматика на съвременния български книжовен език. т. II, Морфология, София, 1983. Изд. на БАН, 512 с.